

А. О. Житченко

**Тигр проти дракона: мотив звіра
у творчості І. Багряного і В. Свідзінського**

Тенденції мотивного аналізу у сучасному літературознавстві є доволі поширеними, адже стимулюють до виділення повторюваних комплексів почуттів та ідей, які часто мають архетипічний характер і багато важать у формальній та смисловій площинах творів.

Метою нашої роботи є аналіз і порівняння мотиву звіра у прозі Івана Багряного (котрий дебютував як перспективний поет) та поезії Володимира Свідзінського. Бестиарні образи

у творах І. Багряного виділяли М. Сподарець [9], [10], Г. Клочек [6], Г. Маклакова [7], М. Жулинський [5] тощо. У В. Свідзінського питання мотиву звіра дослідники торкалися переважно побіжно (Е. Соловей [8:484–516], І. Андрусак [1]); отже, необхідним видається виявлення спільного і відмінного у функціонуванні, характері, цілях виведення звіриної символіки обома письменниками.

Образи звіра – перманентне явище у всій творчості видатного майстра слова ХХ століття Івана Багряного. Особливо знаковим видається мотив звіра у романі 1947 року «Тигролови». Звірі постійно супроводжують романну дію хоча б тому, що події відбуваються серед незайманої природи Далекого Сходу: *«Так, едем, де... живе субтропічний барс і гімалайський ведмідь, ще й полярний «курс арктос» на придачу; шляхетний олень і сніжний горал; тендітний снот і сестра гієни – росмаха тощо...»* [2:19]. За словами І. Багряного, тваринно-рослинний світ Приамур'я був відомий йому до найменшої дрібнички, бо *«...я ту географію пройшов власними ногами, а флору й фауну помацав не тільки власними очима, а й власними руками»* (цит. за виданням [6:36]). На тлі мальовничих картин природи постають бестіарні образи, різні за смисловим і символічним навантаженням, але необхідні та виправдані у художній структурі твору, такі, що мотивують і певним чином організують її.

Серед розмаїття зоологічних концептів провідними є образи **дракона** і **тигра**. Вони є цементуючим началом у побудові символічного шару твору, який ґрунтується на мотиві протистояння двох персонажів.

Практично жоден дослідник не оминає картини появи **дракона** у романі І. Багряного (Г. Клочек, [6:10]; М. Жулинський, [5:11]; М. Сподарець, [9:50]).

Появу поїзда змальовано як рух живої істоти (про це докладніше – Маклакова Г. [7]) з ревом, зойками, стрімкістю; бачимо щетинисте тіло тварини і її вогненний хвіст.

Порівняння потягів зі зміями або іншими фантастичними потворами – високочастотне явище в українській прозі то-

го періоду. Це стосується зокрема творів О. Довженка («Звенигора»), О. Копиленка («Леза»), О. Слісаренка («Божевільний трамвай»), М. Івченка («Світляки») тощо.

Як відомо, образ дракона закорінений у міфологічні уявлення про хтонічних звірів-потвор. Визначальним є те, що дракон у «Тигроловах» постає уособленням вірувань саме західного, європейського світогляду, а надто – християнства: «В більшості легенд дракон з'являється саме у значенні первісного ворога, двобій із яким є найвищим випробуванням... У християнській символіці дракон розглядається як утілення диявольського начала, сатани, якого перемагає архангел Михаїл, скидаючи в глибини пекла... В уявленні європейців дракон – це величезна змія з кігтистими лапами і крилами. Такий дракон, як правило, чорний, але також яскраво блискучий, з його пащі вириваються полум'я і дим...» [11:162–163]. Натомість східний дракон – це переважно символ мудрості, божества, охоронця і покровителя. Багряний вказує на цю особливість описуваного звіра: «*Не з китайських казок і не з пагод Тибету... То не фіктивна потвора з найвних китайських казок і не легендарний дракон Далай-лами*» [2:5]. Звір справжній, реальний і тому страшний. Але, поза тим, він є медіатором посеїбіччя і потойбіччя. Автор сам натякає на символіку перенесення людей до світу смерті, не один раз описувану у казках та легендах: «*Фантастичні і реальні, дивовижні аксесуари нерозшифрованої жаскої легенди – таємничої легенди про зникнення душі*» [2:7]. Отже, наявне оксюморонне розв'язання ситуації і потрактування образу дракона: ірреальність стає єдиною можливою реальністю, тому вона жаска. Уявний дракон (із європейської міфології), нехай навіть той, що краде душі, стає справжнім, а містичний край таємниць (і водночас – потойбіччя) ось-ось зробиться вбивчою реальністю.

Персоніфікованим уособленням дракона постає майор Медвин – символ жорстокості другого, «елітного», з двох світів-потягів. Він, піймавши безліч душ, чатує тепер лише на одну, найціннішу для себе (як сатана прагнув спокусити Ісуса Христа). Медвин дає Многогрішному безліч характеристик

хтонічного характеру: очі його повні «*тваринячої зненависті*», він схожий на «*маніяка*» і взагалі є «*зоологічним (!) націоналістом*» [2:32–33]. (На нашу думку, саме зоологічний націоналізм, як генетично закорінений, мовби тваринний інстинкт, елемент психіки героя, вивищує його над особинами, що такого інстинкту не мають).

Ще більше символічне навантаження несе в романі образ **тигра**. Спочатку згадки про нього виникають лише у розмовах пасажирів, які прямують на Далекий Схід. У їхніх вустах слово «тигр» множитья і варіюється, що вже само по собі не є природним, адже для тубільців сходу існувало певне табу на вимовлення цього слова, частіше воно замінювалося евфемізмом «господар». Подібним чином виведено образ тигра у новелі Х. Кортасара «Бестіарій»: звір постійно присутній, про нього всі знають і говорять, але смугаста потвора так жодного разу і не з'являється перед очима читача.

Дзеркально протилежною стає ситуація, коли людина опиняється на місці. Щоправда, Григорій Многогрішний, «пасажир не з власної волі», вистрибнувши на шаленій швидкості з поїзда, не мріяв про надзвичайні пригоди, але став їхнім учасником.

Звичайно, не можна оминати і символіки назви роману – «Тигролови» (спершу «Звіролови»). Дослідники неодноразово підкреслювали двоплановість заголовку: тигролови – це і Сірки, і Медвин, який полює на тигра-Григорія. Тільки звіроловство Сірків є засобом прожиття у тайзі, символом величі, вивільнення людського в людині (Г. Ключек застерігає від однозначного сприйняття цих героїв як образів природної людини, адже вони повсякчас примушені змагатися з природою [6:25]), а «людоловство» майора – демонстрація ницості та занапащення якостей homo.

За свідченням дослідників Маньчжурії, полювання на тигра (в тому числі здобування звіра живцем) було, якщо не звичайною, то принаймні, розповсюдженою справою. Відомі цілі родини звіроловів: Трофімови, Реутови, Худякові, Козіни, Кулагіни, Богачеви, Черепанови та ін. [3]. Отже, сім'я Сірків – опук-

лий образ безстрашних мисливців, які, починаючи з ХІХ століття, демонстрували неабияку сміливість у двобої зі звіром.

Із розвитком сюжету паралель Григорія з тигром конкретизується. Він постає підкорювачем тайги, що разом із новими друзями осягає складнощі далекосхідного життя. Велич героя, подібна до величі «смугастого царя Приамур'я», підкреслюється у зовнішніх характеристиках, зображенні стійкості та мужності героя: *«Дивиться виряченими очима – і тільки як каменяка», «...бо той диявол мав голіафську силу»* [2:32].

Населення Далекого Сходу створило особливий культ тигра. Він уважається священною твариною, яку не можна вбивати, яка є захисником народів од злих духів. Китайська медицина приписує різним частинам тіла тигра чарівну силу. «За віруванням китайців, тигр, відзначений ієрогліфом «Ван» [«начальник», «господар»], є другим утіленням людської душі, що спокутує власні гріхи або гріхи своїх пращурів. У тигра втілюється зазвичай душа якого-небудь відомого правителя або мостивої людини» [3:16] (пригадаймо родовід Григорія, що йде від Дем'яна Многогрішного).

Як бачимо, на відміну від західного потрактування образу **дракона, тигр** постає у творі саме у східному сприйнятті. При полюванні Сірків *«на кішку»* підкреслюється сила і гордість тварини, а надто міфологічний підтекст, виражений в ототожненні тигр-Григорій. Ув описах давніх вірувань, пов'язаних із драконом і тигром, знаходимо точки перетину обох бестиарних символів: «Коли тигр зображується у битві з небесним драконом – також [як і тигр] символом Ян – він стає земним утіленням Ін; зображені ж разом тигр і дракон символізують сили духу і матерії» [11:669], «Зображення цього звіра [тигра], як і зображення дракона, можна бачити скрізь...» [3:16].

У «Тигроловах» спостерігаємо довге протистояння і, врешті, двобій сильних начал – дракона і тигра. «Хто вб'є тигра, кажуть старі звіролови, той напевне буде забитий іншим тигром» [3:16] – цей принцип утілений і в романі: майора Медвина чекає той же вирок, який він виносив десяткам,

якщо не сотням, ув'язнених, – смерть. У дзеркально змінених умовах переінакшуються і значення полюсів протистояння: тепер звіроловом стає Многогрішний, а Медвину відводиться роль упольованого. Як твердять знавці тигрів, звір нападає на людину, тільки якщо він поранений. Тортури НКВС лишають по собі невігойну рану, а надто мучить Григорія постійний спогад про долі тисяч і тисяч закатованих. Тому він чинить напад – але не на людину, а на безжального звіра, майора ОГПУ. Многогрішному не тільки щастить перемогти його, але й лишитися на волі разом із коханою дівчиною, бо, як кажуть старі Сірки, *«Щастя як трясця, як нападе, не скоро покине»* [2:113]. Людинолову на своєму кріслі, Медвину, котрий зустрівся віч-на-віч із могутнім тигром у стихії останнього (бо тут була воля, а воля – єдине прагнення і єдиний прихисток Многогрішного), забракло сили не те що протистояти, а бодай вимовити хоч одне слово. Вбивши майора, Григорій каже Наталці: *«Я вбив одного дракона»* [2:197].

Поняття **людини і звіра** у І. Багряного – різнокатегоріальні. Людина може бути схожою на звіра за певними ознаками, може вивищуватися над твариною саме своїми людськими якостями, може вступати у двобій із іншою людиною, теж наділеною рисами звіра. Але обов'язковими є протистояння і протиставлення людського і звірячого. Світи реальний і фантастичний розділені, а якщо міняються місцями, взаємонакладаються, то це лише свідчить про фактичну відсутність фантастичного. І відтак, образи звірів, врешті, увиразнюють реальний світ.

Інша ситуація у В. Свідзінського. Поезія його – міфософська, два світи мають у ній відмінний вигляд. Превалюючий для поета – світ казки, і це є його реальність. Сприйняття буденних речей теж здійснюється радше у координатах міфу. Звір у В. Свідзінського виступає медіатором або представником «того» світу, в якому (чи на шляху до якого) часто знаходиться герой або який знаходиться у герої. Показовим для порівняння з «Тигроловами» є образ звіра, виведений у поезії *«Страшно, скажу я, на думку, що в постаті звіра ходив я./*

Страшино, – нащадок мій скаже, – що був я колись чоловіком» [8:159]. Окрім проблем циклічності часу, непідвладності долі людині, неможливості передбачення майбутнього, тут звучить проблема тваринного і людського начал у кожному з нас. Спостерігаємо ймовірну зміну полюсів, коли у понятті «звір» бачиться позитив, у той час як «чоловік» сприймається негативно. Або взагалі не існує позитивного і негативного як категорій, і, можливо, не існує понять звіра і людини (чи є щось третє?).

Екзотичність окремих образів у поезіях В. Свідзінського практично не відчувається. Дельфіна, слона, росомаху уявляє як незвичайних для нашої дійсності лише читач. У автора ж існують поряд і є рівнорядними слов'янський, китайський, африканський пейзажі; назви їм не даються, а отже, номінативної різниці між ними немає. Звичайним видається фігурування у віршах князів і царівен; падає у воду іграшкова малахітова змійка, в цей час помирає людина. Друга подія трагічніша і необоротніша, та вони однакові, як такі, що мали місце паралельно в двох світах, і про обидві ці події слід говорити.

Цікавим є співвідношення потрактувань образу **дракона** у І. Багряного та В. Свідзінського. Покажемо у цьому плані є вірш останнього «До школи». Якщо у І. Багряного наголошується на справжності дракона, заперечується можлива версія, що звір «китайський», «фантастичний», то у В. Свідзінського, навпаки, у фіналі твору постулюється казковість «змія» (варіант називання міфічного дракона). Як і у І. Багряного, фантастичний дракон не являє небезпеки, але В. Свідзінський робить акцент не стільки на некривдності звіра, скільки на приналежності його до світу дитинства. Дитинство раз-по-раз апелює до маленького героя, якого везуть до школи. Воно висуває вагомні аргументи: тасмничу темряву, річку, по якій пропливло щось неназване, загрозливість міста: «*От замріяли мури, вулиці/І домів ворожий стан*» [8:169]. Та, коли це не діє, і рух героя «до школи» (а значить, до дорослого життя, освіченості, прагматичності) не припиняється, світ казки викидає козир – «*Пролетів зорею змій*» [8:169]. Ірреально-міфічний, символ як позитивного (світла, сонячної енер-

гії), так і недоброго, зловісного (що для дитини видається у казках та легендах не менш захопливим) начал, дракон постає атрибутом обряду ініціації героя.

Отже, образ змія у цій поезії є наскрізь міфічно-казковим. Але від міфічності дракона остаточно не відмовляється і І. Багрянний. Окрім рис хтонічної потвори, якими автор наділяє експрес, у творі згадується легенда про зникнення душ, пов'язане із діями дракона.

Врешті, схожою у творах В. Свідзінського і І. Багряного є і ситуація **вибору**. Це вибір між реальністю і ірреальністю, посей- і потойбіччям.

У В. Свідзінського реальний світ укритий димкою містичного. «Той» світ непереможно вабить ліричного героя: *«Я боюсь, що встану і піду,/ Плескатий лист руками розведу,/ І в глибину спокусливу порину»* [8:278], представники світу закликають: *«Люби мою господу,/ Жени задуму пріч»* [8:253]. Вибір відбувається на наших очах, і хоча можемо передбачити рішення, зовні воно так і не приймається.

У Григорія Многогрішного, героя «Тигроловів», протягом твору остаточно реалізується кілька ситуацій вибору. Скажімо, в альтернативі чи підкоритися дракону і опинитися у потойбіччі, чи тікати Григорій обирає друге. Вибір зовні присутній, але насправді він був здійснений давно, корегувалися лише деталі. Рішення будь-що лишитися людиною Григорій прийняв іще під час ув'язнення в камерах НКВС на Україні, а отже, далеко раніше за початок романної дії. Складність викликає хіба що ситуація із Наталкою, розуміння, що взяти її з собою – значить наразити на величезну небезпеку, поставити перед невідомістю. Але вибір здійснюється, бо не суперечить попередньому, адже прагнення до щастя – перманентна ознака і потреба людини.

Екзистенціалістична проблема вибору у В. Свідзінського та І. Багряного має різну природу. Якщо в «Тигроловах» протиставляється людське і звіряче, то у творах В. Свідзінського практично не існує різниці як такої між живими іс-

татами, а важливою є «вразливість» межі (і бажання чи небажання її переступити) «цього» і «того» світу.

Дані аспекти реалізації мотиву звіра у І. Багряного і В. Свідзінського дозволяють говорити про, з одного боку, різне навантаження бестіарних образів, а з іншого, – про схожі вектори їх потрактування. У Багряного образи звірів співставляються з образами персонажів на основі символічно-міфічних рис тварин, давніх уявлень про їхній характер. Відтворюються мотиви грецького звіробоючого епосу, коли герой змагається зі звіром-двійником. Але міфологічне підґрунтя елементів твору І. Багряного слугує лише підґрунтям, бестіарні образи здебільшого є засобом типізації героїв «Тигроловів». Легендарно-архетипний шар накладається на сюжет роману лише на зовнішньому, формальному рівні, не підпорядковуючи міфологічності ідейно-тематичне навантаження. Міфічність звірів В. Свідзінського іншого порядку, вона – постійна ознака світу казки (іманентного світу поезії автора), потрапивши в який, герой робиться рівнорядним із усіма живими істотами і фактично невиокремлюваним між них. Різниця у сприйнятті виникає не стільки через приналежність творів авторів до різних родів літератури, скільки через різноспрямовані пріоритети письменників.

Громадська активність І. Багряного різко відмінна від усамітненої «тихості» В. Свідзінського. Має місце відповідно екстравертна та інтравертна настанова творів митців. Поза тим, їхня творчість потребує подальшого аналізу та співставлення, що дасть змогу повніше окреслити своєрідність художніх світів письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак І. Обабіч ріки // Мандрівник і риболов: Природа у творчості Володимира Свідзінського й Максима Рильського / Упор. І. Андрусак. – К., 2003.
2. Багрянний І.П. Тигролови: Роман. – К., 1999.
3. Байков Н.А. Маньчжурский тигр / Общество Изучения Маньчжурского края. Секция Естествознания. – Вып. 1. – Харбин, 1925.
4. Владыка джунглей (Тигр, его распространение, численность, экология, практическое значение. Охота на тигров) / Под общ. ред. А.А. Слудского. – Алма-Ата, 1966.

5. Жулинський М. Іван Багряний // Слово і час. – 1991. – № 10. – С. 7–13.
6. Ключек Г. Романи Івана Багряного «Тигролови» і «Сад Гетсиманський». – Кіровоград, 1998.
7. Маклакова Г.В. Зоонімічна прагматика в структурі ідіолекту письменника (до питання про образні парадигми в романах І. Багряного та О. Солженіцина) // Мовознавство. – 1994. – № 4–5. – С. 52–57.
8. Свідзінський В.Є. Твори: У 2 т. / Вид. підготувала Елеонора Соловей. – К., 2004. – (Відкритий архів). – Т. 1. Поетичні твори.
9. Сподарець М.П. Іван Багряний – письменник і громадянин / До дев'яносторіччя з дня народження/ – Харків, 1996.
10. Сподарець М.П. Особливості структури образу героя романів І. Багряного// Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. Випуск ІХ. Херсон: Айлант, 2001. – С. 284–288.
11. Турскова Т.А. Новый справочник символов и знаков. – М., 2003.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the motive of the beast. Special features and semantic aspects of realization of this one in the novel “The Hunters and the Hunted” by I. Bagrianyi and poems by V. Svidzinskyi are investigated.